

ТИП ДИСКОЛА (МИЗАНТРОПА) У АНТИЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Један од важнијих негативних типова у старој грчкој и римској књижевности био је тип дискола (грчки *δύσκολος*, латински *tragosus*). На наш језик овај тип се може превести са човекомрзац, особењак, гунђало, мргуд, мрзовољко, незадовољко, намћор.

Његова појава се може констатовати од друге половине V века пре н. е. па све до краја антике. Њега видимо у старој атичкој комедији, у средњој комедији, новој, затим у римској комедији и најзад у покла-сичном периоду грчке књижевности од II до VI в. н. е.

Овај тип се углавном појављивао под личним именима Тимон и Кнемон, а ређе је био означаван заједничким именом особењак (*μολύτροπος*) и томе слично. Прва варијанта под именом Тимон формирала се по свој прилици према некој постојећој, реалној личности¹⁾, а друга је више песничка творевина и базира се углавном на личности коју је Менандар створио²⁾.

Тип дискола приказивали су, односно додиривали, у старој атичкој комедији Аристофан, Платон³⁾ и Фриних (*Μολύτροπος*)⁴⁾, а у средњој комедији Антифан (*Тимон, Једнаки*), Мнесимах (*Дискол*), Ефип (*Једнаки*), Анаксила, Офелион, у новој Менандар (*Дискол, Браћа, Хијо-*

1) У Периклово доба отприлике или нешто касније живео је у Атини неки Тимон, син Ехекратидин, из дема Колута, познат као човекомрзац. Али оно што се прича о њему за један нараштај касније већ није било више прича о историском лицу него песничка фикција (уп. речи Т. Леншауа у *RE*, VI A 2, 1937, стуб. 1299—1301). Ова фикција се доцније мало ослонила и на историску личност Тимона из Флијунта, познатог скептичког филозофа, који је живео у првој половини III в. пре н. е.

2) По И. М. Тронском (в. његов чланак *Новонајденная комедия Менандра „Упрюмец“* у В. д. историји, 1960, 4, стр. 62, прим. 25) Кнемон води етимологију од *κνήν* — грести, а његов суфиксни део *-μων* потсећа на име Тимон.

3) По сведочанству Плутарховом (в. *Упоредни живопис*, Антоније, 70).

4) Тип дискола могао се појављивати и у комадима под насловом *Προστάκ*. Такав је био случај и с Ферекратовим комадом "Αγριοι (Дивљи људи), на што прави алузију Платон у *Προστάκ* (327): "Αγριοί τινες, οἷοιπερ οὖς πέρυσιν Φερεκράτης ὁ ποιητής ἐδίδαξεν ἐπὶ Ληναίω. "Ἡ σφόδρα ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀνθρώποις γενόμενος, ὥσπερ οἱ ἐν ἐκείνῳ τῷ χορῷ μισάνθρωποι".

Комаде "Αγριοίς (Простак) су имали Анаксандрид, Анаксила, Антифан, Филемон, Менандар и можда Аугеја. У фрагментима преосталим из тих дела не види се ништа значајне, а код Менандра се говори о простом сељаку.

болимај и другде); код Римљана Плауту се приписује драма *Dyscolus*, Луције Афраније је имао *Aequales*. Сем тога црте дискола имају код Плаута *Truculentus* (Грубидан) и Еуклион, а код Теренција Демеја у *Браћи*. У позно доба римског царства за комедиографима су се повели Лукијан, Алкифрон, Елијан, Либаније и можда аутор драме *Кверол*⁵⁾.

Као што се види, тип дискола развијао се у разним етапама, односно фазама, које ћемо прегледати. Прва фаза обухвата доба старе и средње атичке комедије (етапа пре Менандра), друга фаза доба нове комедије (Менандров допринос), а трећа доба после Менандра (хеленистички и римски период).

Али пре него што пређемо на излагање развитка дискола у појединим фазама, задржаћемо се на једном узгредном питању, питању о односу типа дискола према другим њему сличним типовима. Типу дискола слични су типови гунђала, тврдице, простака, неверљивог човека и човека незадовољног својом судбином. Па ипак међу њима постоје извесне разлике, по којима се они разграничавају и одвајају.

Да су дискола у односу према типу тврдице и другим типовима углавном јасно разликовали још у античко доба, види се из једног места у Хорикијевој *Айолоџији мима* (XXXII декламација, 8 говор): „... τῶν Μενάνδρου πεποιημένων προσώπων... Κνήμων δὲ δυσκόλους ἐποίησεν εἶναι”.

Зато није имао право Ото Рибек кад је тврдио да је Менандров *Дискол* био класичан комад за карактер простака (*Agroikos*, *Abh. Akad. Leipzig*, X, 1, 1885, стр. 11). Он није имао право ни кад је тврдио (исто дело, стр. 15) да је Либанијев *Дискол* простак. Рибек је ту поступио пристрасно, *pro domo*, као што раде многи аутори. Истина њега извињава чињеница што је живео у доба кад се много мање знало о дисколу, него што ми данас знамо⁶⁾.

Велика разлика ни потпуно разграничење ипак нису постојали између типа дискола и типа простака, као ни између типа дискола и типа тврдице, што су већ истакли неки проучаваоци. За доказ овог тврђења може нам послужити чињеница да је Мнесимахов *Дискол* био и прави тврдица, као што се види из речи Атенејевих (VIII, 359 C): „δὲ παρὰ Μνησιμάχῳ ἐν τῷ ὁμωνύμῳ δράματι Δύσκολος φιλάργυρος ὡν σφόδρῃ πρὸς τὸν ἀσωτευόμενον νεανίσκον φησὶν” и из једног очуваног одломка (Кок, II, р. 436, фр. 3). Други доказ је Лукијанов *Кнемон* (*Разговор бојова*, 8), који је лакомац, а не дискол⁷⁾.

⁵⁾ Клер Прео у чланку *Réflexions sur la Misanthropie au Théâtre — A propos du Dyscolus de Ménandre* (*Chronique d’Egypte*, 1959, стр. 329) каже: „Enfin, dès son entrée en scène le *Querolus* de la comédie gallo-romaine, qui, par ailleurs, n’a guère d’affinité avec le *Dyscolus* de Ménandre, rassemble, en quelques répliques qui doivent esquisser son caractère, trois traits typiques de la comédie qui nous est rendue aujourd’hui”.

⁶⁾ Рибеку се, ипак, мора признати заслуга што је констатовао да је главна личност Менандрове драме *Δύσκολος* била Кнемон и што је он повезао податке о дисколу код Лукијана, Јулијана и Либанија (уп. излагање Ј. Лановског у чланку *Le Dyscolus deviné et le Dyscolus retrouvé у Eos*, 1961, 2, стр. 283, 285 и 292).

⁷⁾ Ту је Лукијан приказао једну нарочиту врсту лакомаца, ловаца наслеђа.

Истина неко би могао приметити да и Алкифрон (III, 7, 3: Σμικρίνης ὁ δῦστροπος καὶ δῦσκολος) и Јулијан (*Μισοψοιον*, р. 342 А) називају Смикроина дисколом, што би ишло у прилог тврђењу да између дискола и тврдице нема разлике. Али поменуто место код Хорикија не оставља места сумњи да су се међу њима правиле разлике: „Σμικρίνης δὲ (ἐποίησεν εἶναι) φιλαργύρους ὁ δὲ δῶς μὴ τι τῶν ἔνδον ὁ καπνὸς οὕχοιτο φέρων⁸⁾”.

Наводећи пример с Мнесимаховим комадом и Лукијановим Кнемоном, Пенолопа Фотијадес овако тумачи ову појаву у свом чланку *Le Type de Misanthrope dans la littérature grecque* (*Chronique d’Egypte*, 1959, стр. 315): „Mais... le titre et le nom du personnage ont été transposés dans des oeuvres mineures, qui ne répondent plus au type idéal et à sa misanthropie foncière. C’est l’avarice, par exemple, qui est mise en valeur, bien qu’elle soit une des caractéristiques secondaires du personnage de Ménandre. Ainsi le nom de Cnémon, et le titre de la pièce, ὁ δῦσκολος, ou le bourru, qui, tout en étant général, désigne surtout sa particularité la plus frappante, ont été attribués au type de l’avare”.

Плаутов Еуклион у *Аулуларији*, као што рекосмо, дискол је само у извесној мери, а претежно је тврдица. Али постоји доста упадљива сличност између Менандровог Кнемона у *Дисколу* и Еуклиона, на коју су још и раније указивали. Ту се поставило питање, које је постало, актуелно нарочито сада када је пронађено Менандрово дело, питање о томе да ли је Кнемон из *Дискола* утицао на стварање Еуклиона. Мада преовлађују негативна мишљења, том проблему могло би се ипак осветити више пажње.

Прелазећи на фазе развитка типа дискола, треба најпре имати у виду да је прво настао Тимон, па безимени особењак (или оба они упоредо), па онда Кнемон. Пада у очи, међутим, да се две главне варијанте типа дискола, Тимон и Кнемон, дуго времена заједно и упоредо провлачиле кроз књижевност. Али, мада међу њима нема неких битних разлика, Тимон је увек означаван као μισάνθρωπος, а Кнемон као δῦσκολος.

На лик Тимонов прави се алузија као на већ познати лик код Аристофана (*Πιπίς*, 1549; *Λισισύραινα*, 808—821), код Фриниха такође (*Μονοψύχοι*), а Антифан га приказује као насловно лице. Као таквог га помиње и Алкифрон (III, 34, 1—2) много касније⁹⁾.

Најстарију фазу у развоју типа дискола завршава Фринихов *Μονότροπος*. Овај његов особењак живи попут Тимона, на кога се ту прави алузија. Фр. 18 из тога дела (Кок, I, р. 375) гласи: „Ὀνομα δὲ μισοῦσι

⁸⁾ Слично је стање и код Плаутовог Еуклиона и Теренцијевог Демеје. Еуклион је углавном тврдица, мада има и неке особине дискола. Демеја је, међутим, исто толико дискол колико и тврдица и простак, али је он мање рађен по угледу на неког дискола код Менандра, како изгледа.

⁹⁾ До књиге Фр. Бертрама *Die Timonlegende* (Heidelberger DIss. 1906), где се дају драгоцени подаци о Тимону, нисам могао доћи, те ћу се послужити препричавањем њене садржине у чланку Волфганга Шмида *Menandros' Dyscolos und Timonlegende* (Rhein. Museum, 1959, 2, стр. 157—182).

μονότροπος.... ζῶ δὲ Τίμωνος βίου, ἄγαμον, ὀξύθυμον, ἀπρόσοδον, ἀγέλαστον, ἀδιάλεκτον, ἰδιογνώμονα“; а фр. 19 гласи: „τηλικουτοσι γέρων, ἄπαις, ἀγύναϊκος“.

Под истим насловом као што је Фринихов имали су комаде песници средње комедије Анаксила и Офелион. Фр. 20 (Кок, II) од првог аутора не каже нам ништа одређено. Од другог аутора чак ништа није ни очувано, него само тако тврди Свида.

Фринихов *Особењак* је, дакле, био лик неког дискола који се није звао Тимон, али је веома лично на њега. Поједини проучаваоци и међу њима П. Фотијадес (о. с. р. 307) истакли су да је у Фриниховом *Особењаку* тип дискола био већ скициран у V веку истичући да у очуваном фрагменту налазимо све спољне карактеристике Тимонове мизантропије, строгу горчину, мисогинију, штедњу и изолацију.

Ако се може с успехом тврдити да је један од Кнемонових претходника био Фринихов *Особењак*, те се мање може тврдити за Антифановог *Тимона* судећи по фр. 206 код Кока (II, стр. 100), чија два прва стиха гласе: „Долазим пошто сам дао раскошан дар за свадбу, тамјан за обол свим боговима и богињама“. Ту се он приказује више као тврдица, али то додуше никако не искључује могућност да је он био и дискол, што је сасвим вероватно због наслова. Изгледа да је ствар такође стајала и с другим делима сличним *Тимону*, разним *Једнаким* и њима сличним.

У средњој комедији је тип дискола доста обрађиван, мада га слабо познајемо због оскудно очуваних фрагмената. Али он ту вероватно није био много развијен, упркос Антифановом наслову *Тимон*. Поред три насловна дела (Антифановог *Тимона*, Анаксилиног и Офелионовог *Особењака*) несумњиво је да се тај тип појављивао у делима „Ομοιοι код Антифана и Ефипа¹⁰⁾. Да је у њима једна од двеју личности била дискол, можемо претпоставити на основу речи схолијаста Аристотелове *Ешике Никомахове* (IV, 12, 1127 A): „Као што је неки „Ομοιος, кога комедиографи приказују, одвратан свима, а за кога кажу и да је дискол“. Сем тога и Узенер је утврдио (Rhein. Mus. XXVIII, Vergessenes, IV, 405—407) да се у свим комадима под тим називом појављивала браћа, од којих је један дискол¹¹⁾.

Истина 15 фр. из Ефиновог комада (Кок, II, р. 258—259) представља дијалог између два лица, вероватно господара и роба, од којих је први тврдица. Ту први поручује другоме да купи јевтине намирнице и при томе их назива у деминутиву, слично Мнесимаховом *Дисколу*.

¹⁰⁾ Постоје бледи подаци да је комад „Ομοιοι имао и Посејдип, а „Ομοια Александ, односно Антилот (уп. Кок, II, фр. 163).

¹¹⁾ „Ομοιοι kann die Griechische Sprache in freierer Anwendung Leute auch gleicher Lage nennen. . . Die Rolle des ὁμοιος setzt also jedenfalls ein Gegenstück voraus, mit dem sie verglichen wird. . . Wenn der Griegsgram als ein ὁμοιος auf die Bühne gebracht wurde, so musste für einen zweiten gesorgt sein, der jenen erst zum ὁμοιος machte. . . Das Wort ὁμοιος kann sich nicht auf die Gleichartigkeit des Charakters hervortreten, sonder nur der äusseren Verhältnisse, wie z. B. des Alters beziehen. . . man war den Dyscolos nicht anders zu sehen gewohnt denn als Gegenstück“.

На крају разговора роб каже господару: „Како си циција (*μικρολόγος*)”, а овај му одговара: „А ти си сувише раскошан”. Ни ово ништа на мења ствар кад знамо да и дисколи имају извесне особине тврдица.

Међутим пада у очи једна интересантна чињеница. Код Теофраста, који са својим *Каракџерима* стоји на граници између средње и нове атичке комедије, овај тип слабо фигурира. Истина неки Теофрастови типови имају извесне црте дискола. Теофрастов *προςίтак* (IV) „не верује слугама и пријатељима, он закуца на врата и послушкује”; његов *ἱρubi човек* (XV) „не одговара другима на поздрав” (3) и „у стању је да се боговима не моли” (11); а у XVIII карактеру се каже да је „неповерење претпоставка неправде од стране свих”.

Стога није тачно тврђење Аделма Баригација (в. његов чл. *Il Dyscolo di Menandro e la commedia della solidarietà umana* у часопису *Athenaeum*, 1959, 1—2, р. 186) да је Теофраст радио свој XVIII карактер (неповерљиви човек) по Менандровом *Дисколу*. То прво није могуће из хронолошких разлога. П. Фотијадес је ближе истини кад каже (о. с. р. 316) да три Теофрастова типа подсећају на понашање Кнемоново у разним моментима у радњи Менандровој: „L'agressivité et la méfiance se retrouvent chez le „rustique”, l'aigreur dédaigneuse et l'impiété chez „l'insolent”, et la croyance à l'injustisse des autres chez le „méfiant”.

Петер Штајнмец у чл. *Менандар и Теофраст* (*Rhein. Mus.*, 1960, 2, р. 185—191) истиче да се у *Дисколу* могу показати извесне паралеле с неким местима у Теофрастовој књижици (стр. 185) и да се „и с другим *Каракџерима* може упоредити понашање *Кнемоново*” (стр. 186) и он закључује: „Међутим ове паралеле и сличности нису довољне да се коначно закључи о утицају Теофрастових *Каракџера* на Менандра”. (стр. 186); Штајнмец паралеле тумачи тиме што оба аутора имају исти поглед на човека, односно да је Теофраст учио Менандра да тако гледа (стр. 187 и 191), а он чак износи и мишљење да је Теофрастов утицај немогућ из разлога хронологије, али ту нема права, јер појава Теофрастових *Каракџера* претходи стваралаштву Менандровом.

По мом мишљењу чињеница што Теофраст не даје лик дискола треба протумачити тиме што у његово време тај тип још није био добро развијен; тип дискола у правом смислу створио је тек Менандар, а лик Тимона, ма колико да се он тада често појављивао, био је још рудиментаран, још сразмерно мало развијен.

Трећу етапу (односно другу фазу) представљају аутори нове атичке комедије, Менандар и други, и неки њихови савременици (Неант). Међу њима је најважнији Менандар.

Оно што је тврдио у своје време Ото Рибек (о. с. р. 18), наиме да је прототип Менандровом *Дисколу* био Фринихов *Моноштрој* и да су се Елијан, Либаније и други углавном угледали на Менандра, оно што је тада била вероватноћа сада, после проналаска Менандровог комада, сасвим је сигурна чињеница.

Да видимо Кнемонов лик код Менандра у његовим главним цртама. Ово је потребно и стога да бисмо га упоредили с Тимоном какав је био пре и после њега и с њему сличним типовима.

1) Кнемон је нечовек и мргуд (в. стих 5—44, 81—131, 147—178); 2) он завиди Персеју што није морао да сусреће људе и што их је претварао у камен (стих 153—168); 3) он необично воли самоћу („Не може човек нигде да остане сам, чак и ако хоће да се обеси”, 168—178.)¹²⁾; 4) Кнемонова ћерка се боји да ће је отац тући, ако је затекне изван куће (203—205); 5) Кнемон ради сам, он нема робове; 6) он хоће да уда ћерку за човека сличног себи (336—337); 7) он се баца грудвама (365—369); 8) он не жели поздрав (512—513)¹³⁾; 9) кувар Сикон у злурадости због Кнемонове несреће вели: „Кад је упао, нека попије бунар, да не би имао да некоме да воде” (639—645); 10) да би разбеснео старца, Сикон хоће да му нешто тражи (896—897); 11) роб Гета тражи разне предмете од повређеног старца и с поругом му износи мане (914—916 и 932—935).

Као што је већ истакло више научника, Менандар је створио свога дискола Кнемона према Фриниковом *Особењаку* и према Тимону. Пенелопа Фотијадес истиче (стр. 310) да је Менандар дао ове нове црте тицу мизантропа: гађање грудвама, жељу да скамени људе као Персеј, немарност према боговима и да је он даље развио мисогинију, која је била тек скицирана код Фриниха, као и штедљивост, манију за изолацијом и неповерење према другима.

Међутим као узоре Менандровом Кнемону треба, поред литерарних образаца, имати у виду и сам живот људи с њиховим манама и врлинама¹⁴⁾. Од књижевних дела највише су му служиле као узор комедије, али доста и логографска и филозофска дела. Један пример из Платонових дела то добро потврђује.

Платон описује мизантропију поводом мисологије у *Федону* (89 Д). Ту Сократ опомиње Федона и још неке да не буду „мисолози” као што чине „мизантропи”. Ништа није горе — вели он — него мрзети разлоге. „Одатле настају мисологија и мизантропија. Мизантропија потиче од тога што се некоме сувише поверује без резерве и што се сматра да је сасвим искрен, здрав и веран тај човек, па се мало касније пронађе да је он рђав и неверан и уопште друкчији; и, кад то често неко доживи, и то од оних које би требало да сматра као себи најблискије и као своје најбоље пријатеље, он поново изгуби веру, те мрзи све и сматра да ништа ни од чега није здраво уопште”.

Ово место код Платона иде у прилог моме ранијем тврђењу да су један од узора за типове у комедији и код Теофраста била филозофска дела Платонова и Аристотелова. То тврђење сам изразио прво

¹²⁾ Овај мотив о вешању је сличан донекле мотиву кад Тимон нуди друге Атињане да се они прво обесе, ако то желе, пре него што он посече своје дрво. Овај мотив наводи Плутарх (*Упоредни животои* — Ант. 70), а он вероватно потиче из неке комедије Аристофанове или Платонове.

¹³⁾ Слично томе и Демеја не одговара на поздрав свога брата Микиона (*Браћа*, 80—81: „M. Salvum te advenire, Demea, gaudemus. D. Eheu opportune: te ipsum quaerito”).

¹⁴⁾ Проблем Менандровог комада, тј. удаја кћери дисколове за богатог Сострата има везе са социјалним и политичким стањем у Атини тога доба. Тада је у њој управљао Деметрије Фалеронски и „Менандар је дао подршку олигархском уређењу које је увео Деметрије Фалеронски и његовој политици, усмереној на смањење противречности између богатих и сиромашних” (в. Тронски, о. с. р. 71; в. в. р. 59)

у својој докторској тези, брањеној 1955 г. а објављениј у Год. зборнику Филозофског факултета у Скопљу 1960/1961 г., и у чланку *Contribution au problème des modèles de quelques caractères de Théophraste* (Жива антика, X, 1—2, 1960, стр. 76).

Како је дискол био приказиван у римској комедији, недовољно смо упућени услед недостатка у подацима, али да је он био доста обрађиван, види се из чињенице што је постојао Плаутов комад *Dyscolus*, што он има свога *Trubijana* (*Truculentus*), што црта дискола има Еуклион из *Аулуларије*, као и Теренцијев Демеја из *Браће*, што је представник тогате Луције Афанрије имао дело *Aequales*, што је Атилије, како тврди Цицерон (*Tusc. disp.* IV, 11) написао комад *Μισόγυνος* (Женомрзац), а видели смо да је женомрштво једна од црта дискола.

Из Плаутовог *Дискола* очуван је само један стих код Феста и наслов. Стих гласи: „*Virgo sum, nondum didici nupta verba dicere*“. Овај комад критика је стављала међу несигурне Плаутове драме (отуда Псеудо-Плаутов *Дискол*).

Т. Мантеро у расправи *Da Menandro al Dyscolos pseudoplaentino* (в. збирку *Menandrea*, Ђенова, 1960, стр. 125—152) бави се питањем овог комада. Он тврди (стр. 126) да је Варон само сигурно утврдио да су неке Плаутове драме аутентичне. Према томе можда је ово дело било одиста Плаутова драма.

Па ипак може се доста поуздано тврдити да Римљани, као и у свему осталом, нису отишли много даље од Грка ни овде. По свој прилици они тај тип нису много развили. То се види и по реминисценцијама код неких римских писаца, где они помињу само грчке узоре. Тако, на пример, Цицерон каже (*Tusc. disp.* IV, 11): „(*Morbus animi*), ut in hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui *μισάνθρωπος* appellatur... ut Timonis, generis humani (odium)“; (*Laelius*, 23, 87): „Si quis ea asperitate est et immanitate naturae, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus“. А Сенека вели (*Ad Luc.* ep. 18, 7): „Non est nunc quod existimes me dicere Timoneas cenas et pauperum cellas et quicquid aliud est, per quod luxuria divitiarum taedio ludit“. Као што се види, поменути писци само праве алузију на тај постојећи и популарни тип какав је углавном постојао у грчкој комедији¹⁵).

Неант из Кизика, ретор и историчар око 300 г. пре н. е. (в. *RE*, стуб. 2108—2110, s. v.) такође помиње Тимона (уп. С. Müller, *FHG*, III, 1849): „Схолијаст Аристофанове *Лисисџрајте*, 808 каже: „Овај Тимон је био тзв. мизантроп, за кога каже Неант да је пао са дивље крушке, постао хром и, пошто није дао да му приђе лекари, умро од труљења ране. А после његове смрти гроб му је, на путу који води из Пиреја у Зостер и Сунион, био неприступачан, јер га је одасвуд опкољивао море“.

¹⁵) Зато нам речи П. Фотијадес (стр. 317) не изгледају убедљиве. Она наиме тврди да се тада појавила контаминација између два типа мизантропа, реалног и идеалног, и Цицерон је, по њој, побркао Тимона с мизантропом по природи.

Помен Неантов односи се на лик Тимона онакав какав је он постојао пре Менандра. Не зна се дали је садржавао неке црте Тимона из средње комедије или само црте Тимона из старе комедије. Лик Тимонов код Неанта настављен је у покласично доба грчке књижевности код Лукијана и Алкифрона и код песника епиграматичара.

Алкифрон такође не доприноси ништа у развијању овог типа. Он узгред додирује Тимона (III, 34, 1—2), који је био богат и филантроп, па онда расуо имање на паразите и хетере, те постао сиромах и мизантроп. Лукијан је, као што ћемо видети ниже, нешто и допринео разрађујући даље овај мотив. Многи песници *Палајинске антилоогије* још од Калимаха па све до Агатије праве алузије, односно реминисценције на Тимона. Они га приказују у врло негативном и мрском лику, али ни они не дају нешто ново. Агатија (V, 218) прави алузију на Менандрове комедије и ликове у њима, те помиње и дискола међу осталима.

Карактеристику Лукијановог Тимона лепо је дала П. Фотијадес (в. стр. 318—319 и 325—326) истичући да је Лукијан старом лику Тимоновом додао неке црте Менандровог Кнемона и да је на тај начин „нагласио његово тврдичење, да би учинио вероватним његову мизантропију”. Али Клер Прео у поменутом чланку (стр. 330—331) допушта могућност да црте Лукијановог Тимона потичу не од Менандровог Кнемона него од неког старијег узора, који је служио и Менандру за углед.

Још је Рибек тачно закључио, као што рекох, да је Менандров Кнемон из *Дискола* био узор Кнемену из Елијанових „сељачких писама”, којима неки поричу аутентичност. Сада када је пред нама читава Менандрова комедија, види се лепо да је Елијанов Кнемон (13—16 писмо) верна копија Менандровог Кнемона с неким малим разликама. Тај сељак је у исти мах тип дискола, а унеколико и тип простака и тврдице.

И на Елијановом доприносу лику Кнемона задржала се П. Фотијадес (в. стр. 313, 315 и 325—326) истичући да је он изоставио мотив с породицом и љубављу двоје младих, да је он доста изменио лик Калипида и да идеални тип мизантропа код Елијана даје нов прилог киничкој мизантропији у етичком оквиру. Само она претерује кад каже да Елијан изоставља мисогинију, јер се она манифестује и код њега, премда у мањој мери, наиме његов Кнемон мрзи хетеру.

Либаније је обрадио тип дискола у две своје декламације, XXVI и XXVII¹⁶⁾. Поводом XXVI декламације („Дискол који се оженио брбљивом женом тражи кукуту од сената да се отрује”) издавач Либанијев Рихард Ферстер (Тојбнер) износи оправдано мишљење да је Либаније користио не само Менандра него и друге ауторе.

Ова варијанта типа много воли самоћу и тишину (4 погл.); он не подноси брбљивост (10); истовремено је и среброљубац (6, 7); поглавито је непријатељ причања, а пријатељ мира (11, 22, 27, 31, 36). Овај тип,

¹⁶⁾ Он га додирује још на једном месту. Његова XII декламација гласи: „Тимон који се заљубио у Алкибијада показује себе”, где он моли атински сенат да га осуди на смрт.

чије особно име не наводи Либаније, рађен је доста оригинално, премда има црте многих дискола из атичке комедија¹⁷).

Варијанту дискола из XXVII декламације („Човекомрзац који хоће да лиши наследства свога сина зато што се смејао кад је он пао“) Ферстер упоређује и с Тимоном. Али она је много више у вези с Менандровим Кнемоном из *Дискола*. Докази за то су помени трнокопа (3, 25, 27); његов пад подсећа на пад Кнемонов у бунар (6—7, 27); он ради на неплодном земљишту (18); он се нарочито истиче као непријатељ смеха (14, 15, 18). Из тога следи сигуран закључак да је ова Либанијева декламација, односно њен дискол, рађена углавном по Менандровом Кнемену из *Дискола*.

У свом излагању о типу мизантропа у грчкој књижевности П. Фотијадес износи и ове тачне примедбе: да је Либаније у свом првом *дисколу* много смањио агресивност и штедљивост, а у другом занемарио безбожност (в. стр. 325—326) и да је он искористио филозофску асоцијацију киничара и стоичара да би рационализовао мизантропију и делимице је прилагодио скептицизму и кинизму.

Ако бацимо поглед на обраду типа дискола у доба које настаје после цветања грчке комедије, можемо тврдити да се он није много тада развијао у том смислу да је добијао неке нове црте. У поређењу с Тимоном Кнемон се тада ипак више појављивао. Тип човекомрца под именом Тимон, мада је и тада био популаран, изостаје по рељефности за типом по имену Кнемон.

Тимон можда никад и није био онако исцрпно приказан као што је то случај са Кнемоном. Изгледа да је његов лик само садржавао фолклорне црте о настраном човеку који избегава људско друштво у мери која је сасвим претерана и бесмислена. С њим је вероватно био исти случај као и с тврдицама Смикрином и Еуклионом. Смикрин из Менандрових *Парничара* не изгледа нам тврдица, премда се за њега говорило да се он боји чак и тога да му дим, одлазећи, не однесе нешто из куће. Исто тако и Еуклион, кога је нађени ћуп са златом страховито залудио, није ипак био онолико тврд као што га описује роб Стробил у 4 сцени II чина *Аулуларије*, где је очигледно приказан са претераностима које карактеришу народну лакрдију¹⁸).

Скојље,

Бојган Сћебановић

¹⁷) Интересантно је мишљење Клера Прео, који сматра да је овој Либанијевој декламацији мало био узор Менандар, док XXVII декламација, по њему, увелико зависи од њега (р. 331: „Si la dépendance du Dyscolos répudiant son fils à l'égard du Dyscolos de Ménandre est criante, celle de Dyscolos ayant épousé une bavarde est beaucoup moins étroite“).

¹⁸) Текст овог рада већ је био сложен кад ми је дошао до руку чл. Woldegar-a Görler-a *Кнемон*, објављен у *Hermes*-у (јула 1963), где се третира сличан проблем.

Bogdan Stevanović

LE TYPE DE DYSCOLE DANS LA LITTÉRATURE ANTIQUE

(RESUME)

Le type de dyscole ou de misanthrope (grec $\delta\upsilon\sigma\kappa\omicron\lambda\omicron\varsigma$ ou $\mu\iota\sigma\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omicron\pi\omicron\varsigma$, latin *morosus*) est assez remarquable dans la littérature grecque. Son apparition date de la deuxième moitié du Ve siècle avant notre ère et il se développe toujours jusqu'au IVe siècle de notre ère. Ce type était connu sous le nom commun de $\mu\omicron\nu\delta\rho\tau\rho\omicron\pi\omicron\varsigma$ ou sous les noms propres de Timon ou Cnémon.

Timon tire son origine de quelque personnage réel et historique, et Cnémon, d'après l'avis de l'auteur de l'étude, doit sa naissance probablement au folklore (cf. l'étymologie de Tronsky de $\kappa\upsilon\eta\eta\nu$ *gratter* dans son article *Новонайденная комедия Менандра „Угрюмец“* dans *Вестник древней истории*, Москва, 1960, 4).

L'auteur met en évidence que le dyscole s'est manifesté dans la comédie attique ancienne chez Aristophane, Platon, Phrynique, Phérécrate (*Ἀγριοί*), qu'il a fait son apparition dans la comédie moyenne chez Antiphane (le *Timon*, *Ὀμοιοί*), Mnésimaque (le *Dyscole*), Ehippe (*Ὀμοιοί*) et dans la comédie nouvelle, principalement chez Ménandre (le *Dyscole*), d'après lequel Plaute aussi a peut-être créé son *Dyscolus*.

L'auteur de l'étude traite le rapport existant entre ce type et les types prochains et semblables, tels que les types de grognon, d'avare, de rustre, de méfiant et de mécontent. Il affirme qu'on a pu différencier clairement le dyscole des autres types (cf. Choricus, *Apologie des mimes*: $\text{Κ\eta\eta\mu\omega\nu\ \delta\epsilon\ \delta\upsilon\sigma\kappa\omicron\lambda\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\epsilon}\pi\omicron\iota\eta\sigma\epsilon\nu\ \acute{\epsilon}\iota\nu\alpha\iota}$) bien qu'une grande différence n'existât pas entre eux.

L'auteur de l'étude souligne un fait intéressant, à savoir que dans la comédie grecque on désigna Timon toujours comme misanthrope et Cnémon comme dyscole. Ensuite il donne une hypothèse que Timon comme type n'a jamais été tout à fait développé ni dans l'ancienne ni dans la moyenne comédies attiques, où il n'est souvent paru qu'ayant une marque rudimentaire et que c'est Ménandre qui a développé et perfectionné ce type sous le nom de Cnémon. Comme preuve, l'auteur cite le fait que ce type ne paraît pas encore dans les *Caractères* de Théophraste, qui se trouve aux confins entre la moyenne et la nouvelle comédie attique.

Puis l'auteur s'arrête sur les caractéristiques principales du misanthrope Cnémon de Ménandre. L'auteur en outre soutient les vues de Pénélope Photiadès, exprimées dans son étude intitulée *Le Type de Misanthrope dans la littérature grecque* (Chronique d'Égypte, Bruxelles, 1959).

En accord avec son opinion, exposée dans sa thèse de doctorat, soutenue en 1955 et publiée en 1960 sous le titre *Sur le type de l'avare dans la littérature antique*, et ensuite soutenue dans son traité *Contribution au problème des modèles de quelques caractères de Théophraste* (*Živa antika*, X, 1–2, Skopje, 1960) à savoir que non seulement des comédies mais aussi des ouvra-

ges oratoires, ainsi que des dialogues philosophiques de Platon et Aristote ont influencé le développement des *Caractères* de Théophraste, — l'auteur affirme que des esquisses éthologiques chez les philosophes ont contribué aussi à la création des types sociaux chez Ménandre.

Comme exemple, l'auteur de l'étude cite un passage dans le *Phédon* de Platon, qui a pu servir à Ménandre pour la création du type de misanthrope. Voici le passage (89 D): „D'où vient en effet que s'insinue en nous la „misanthropie“? De ce qu'on a mis en quelque'un une robuste confiance, sans s'y connaître; de ce qu'on admet chez l'homme en question une nature entièrement franche, saine, loyale; puis de ce qu'un peu plus tard on en vient à découvrir qu'il est aussi pervers que déloyal, et derechef que c'est un autre homme; quant on est maintes fois passé par cette épreuve, principalement par la faute de ceux qu'on pouvait considérer comme ses plus intimes et ses meilleurs amis, on finit, après tant et tant de froissements, par prendre en haine tout ce qui est homme, par estimer que rien de rien n'y est sain, sans exception” (Traduction de Léon Robin).

En jetant un coup d'oeil sur la représentation du type de misanthrope dans la littérature latine, l'auteur exprime son avis que les Romains, comme presque en toute autre chose, n'ont pas fait, en exemple des Grecs de grands progrès et que certainement ils n'ont pas développé plus loin le type en question.

Cette hypothèse est fondée chez l'auteur sur une base des réminiscences trouvées chez quelques écrivains romains, où ils font mention de leurs modèles grecs — les Timon, par exemple Cicéron (*Tusc. disp.* IV, 11: „(Morbus animi), ut in hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui *μισάνθρωπος* appellatur. . . ut Timonis, generis humani (odium)”; *Laelius*, 23, 87: „Si quis ea asperitate est et immanitate naturae, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus”), Sénèque (*Ad Luc. epist.* 18, 7: „Non est nunc quod existimes me dicere Timoneas cenas et pauperum cellas et quidquid alium est, per quod luxuria divitiarum taedio ludit”) etc.

L'auteur de l'étude s'occupe brièvement aussi du développement du type de misanthrope chez Elien, Alciphron et Libanius en remarquant que les XXVIe et XXVIIe déclamations du dernier auteur dépendent surtout de Cnémon du *Dyscole* de Ménandre. Enfin l'auteur donne comme conclusion que le misanthrope sous le nom de Cnémon était plus développé que sa variante sous le nom de Timon, bien que ce dernier fût plus connu.

L'auteur donc estime que le type nommé Timon n'a pas beaucoup évolué ni à l'époque classique, ni à l'époque postclassique de la littérature grecque, bien que nous le rencontrions aussi chez les épigrammatistes et chez les prossateurs jusqu'au VIe siècle. Une exception unique, et cela jusqu'à un certain point, c'est le *Timon* de Lucien, qui a reçu quelques traits nouveaux.

L'auteur suppose que la figure primordiale de Timon fut formée très tôt, probablement même dans le folklore, avant l'époque littéraire, avec un élément de caricature de quelque chose extravagante et excessive. Mais elle n'était pas développée en détail, car Cnémon du *Dyscole* de Ménandre a entrepris ce rôle.

En qualité de preuve, l'auteur cite un cas analogue dans *l'Arbitrage* (Ἐπιτρέποντες) de Ménandre. Dans cet ouvrage Smicrinès ne nous paraît pas toujours et partout comme un avare imprudent, nous le voyons souvent comme un homme très raisonnable, par exemple dans le procès entre Daos et Syriscos, bien que pour lui on dît qu'il craignît que la fumée, en partant, n'emportât quelque chose de sa maison.

Tel est aussi le cas de l'Euclion de Plaute dans *l'Aululaire*. Ce personnage est dépeint très brutalement comme un avare incurable dans II 4; mais son image est en désaccord avec sa figure dépeinte dans les autres parties de l'ouvrage. Ici nous avons un double cas: d'un côté devant nous est la caricature de quelque chose extravagante et excessive et d'autre part nous voyons l'avare que l'or trouvé a affolé et qui lui fait faire des sottises.